

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Цибуляк Н.Ю.

Бердянський державний педагогічний університет

У статті представлений аналіз психодіагностичного інструментарію вивчення спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Запропонована система її діагностики на етапі професійної підготовки.

Ключові слова: спостережливість, психодіагностика, інструментарій.

Постановка проблеми. У психолого-педагогічній літературі накопичено значну кількість матеріалу, в якій відображається проблема формування й розвитку професійно важливих якостей педагогів. Визначено, що від рівня їх розвитку залежить успішність і продуктивність педагогічної діяльності. Спостережливість є професійно важливою якістю педагогів, яка забезпечує можливість пізнання індивідуальності дитини. Проте, ця якість майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів не була предметом спеціального вивчення, що актуалізує питання проведення дослідження в напрямі визначення її специфіки та на основі отриманих даних створення ефективної моделі психологічного супроводу розвитку в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Але це неможливо без визначення психодіагностичного інструментарію, який би дозволив виявити особливості прояву спостережливості. Тому здійснення аналізу такого інструментарію має наукове й прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «спостережливість» досить часто й широко використовується в психолого-педагогічній літературі. Так, означене поняття розглядається з різних позицій: як якість особистості (В. Давидов, Б. Ломов, С. Максименко, Д. Ніколенко та інші), її риса (Г. Костюк, А. Петровський, М. Ярошевський та інші), складова соціально-перцептивної компетентності професіоналів (І. Вегерчук, В. Зазикін, І. Кулькова та інші).

У наукових доробках визначається також різна основа спостережливості. Так, більшість науковців (Б. Ананьєв, С. Головін, Б. Ломов, С. Максименко, Л. Орлова, А. Петровський, Б. Теплов, та інші) вважають, що її підґрунтям є сприймання. На думку М. Савчина, спостережливість пов'язується з особливостями розподілу, обсягу, переключення уваги. У роботах Л. Занкова та Б. Теплової спостережливість визначається як уміння вести спостереження. Окремі вчені (М. Гамезо, Л. Орлова, О. Петрова та інші) пов'язують це поняття із розвитком здатності до емпатії та рефлексії або особливістю настанов особистості (С. Головін, А. Петровський, М. Ярошевський та інші).

Поняття «спостережливість» розглядається в контексті вивчення психологічних особливостей спеціалістів різних професій: держслужбовців (І. Кулькова, Ю. Терещенко, Д. Ніколенко та інші), лікарів (Лі Вон Хо та інші), практичних психологів

(Л. Рєгуш, В. Ковальов та інші), педагогів (Г. Ковальов, Г. Кіслова, Т. Мандрикіна, М. Захарійчук, В. Лежніна, Л. Колодіна, О. Телєєва, А. Родіонова та інші) тощо. Зокрема, розглядаючи особливості спостережливості педагогів досліджені такі аспекти: особливості її прояву в професійній діяльності (А. Маркова, Е. Панько); взаємозв'язок між спостережливістю майбутніх учителів і точністю емпіричних прогнозів (В. Лежніна); вплив спостережливості вчителя на формування педагогічної взаємодії (Л. Колодіна); психологічні особливості формування спостережливості майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (Г. Кіслова); педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх учителів у процесі спілкування (Т. Мандрикіна); педагогічні особливості використання тренінгових вправ для розвитку спостережливості вчителів (О. Телєєва) тощо.

Не зважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемі спостережливості педагогів, не визначеним залишається широке коло питань, зокрема: не схарактеризована специфіка її прояву як професійно важливої якості вихователів дошкільних навчальних закладів, не чітко виокремлені компоненти та критерії її прояву, не окреслені спеціальні методи й методики, які дозволили би встановити особливості прояву цієї якості.

Мета роботи полягає у визначенні психодіагностичного інструментарію дослідження психологічних особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних закладів у процесі професійної підготовки.

Вибір методів дослідження означеної проблеми здійснювався нами відповідно до логіки теоретичного аналізу сутності спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів. Спинимось на цьому більш детально.

На основі аналізу наукових поглядів на спостережливість, відмінність цього терміну від близьких за значенням, нами запропоновано авторське розуміння спостережливості, яке враховує специфіку професійної діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів: це професійно важлива якість, сутність якої полягає в фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і, навіть, малопомітних, але важливих для пізнання та розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу, що проявляються через сукупність зовнішніх ознак.

Зробимо деякі роз'яснення щодо основних дефініцій, якими ми оперуємо. По-перше, під суб'єктами освітнього процесу нами маються на увазі, насамперед, діти дошкільного віку, оскільки діяльність вихователів передусім спрямована на забезпечення сприятливих умов психічного розвитку дітей, збереження їх індивідуальної своєрідності, підтримку психологічного здоров'я, виявлення та розвиток обдарованості тощо. Важливе значення для вирішення цих завдань має співпраця педагогів із батьками, яка неможлива без розуміння їхніх індивідуальних особливостей. Це дає змогу вихователям визначати специфіку розвитку дитини в сім'ї, ефективно корегувати цей процес, прогнозувати можливі наслідки тощо. Тому, розглядаючи спостережливість як професійно важливу якість, батьки також виступають суб'єктами освітнього процесу. Крім дітей та батьків для педагога важливо розуміти особливості тих дорослих, які впливають на становлення особистості дитини в межах дошкільного навчального закладу (помічник вихователя, музичний керівник тощо). Зокрема, від здатності зрозуміти психоемоційний стан, індивідуальні особливості колег багато в чому залежить психологічна атмосфера в дошкільному закладі, у якій на протязі цілого дня перебувають як діти, так і самі вихователі.

По-друге, під зовнішніми ознаками ми розуміємо зовнішні прояви поведінки суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчально-закладу: дії з предметами, висловлювання, виразні рухи, міміка, різні відтінкові значення слів тощо. При цьому інтерес становлять приховані за цими ознаками психічні процеси, якості, стани особистості. Спостерігаючи зовнішні прояви дітей, батьків або колег, вихователь у змозі робити судження та оцінки щодо їх індивідуальних особливостей. Як зазначає І. Бех, «пов'язуючи ланцюг вчинків, висловлювань, емоцій, які демонструє чи отримує дитина, в одне ціле, педагог розуміє та пояснює для себе її внутрішній світ, мотиви, оральну позицію, духовно-культурний потенціал, здібності й можливості» [1, с. 45].

Особливо важливо не тільки ретельно фіксувати особливості поведінки суб'єктів освітнього процесу, але й правильно їх тлумачити. Кваліфіковані спостерігачі розмежовують матеріал спостереження і його тлумачення, яке може бути помилковим. Щоб уникнути цього під час відокремлення зовнішніх ознак дитини (батьків або колег) від їх психологічного тлумачення, необхідно аналізувати всю сукупність фактів, зафіксованих під час ігрової діяльності, виконання режимних дій, на прогулянці, у процесі яких дитина може максимально проявити себе.

У нашій роботі ми виходимо з того, що спостережливість як професійно важлива якість вихователів дошкільних навчальних закладів виступає основою пізнання та розуміння суб'єктів освітнього процесу. Саме спостережливий вихователь здатен «своєчасно й чітко діагностувати тривалу й стійку психічну реальність» [1] та проникати в суть загальної ситуації існування дитини як особистості, знаходити пояснення, причину її поведінки тощо.

Розуміння сутності спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів є дієвим підґрунтям для розкриття процесу її розвитку як професійно важливої якості в сутнісних показниках. Так, прояв цієї якості передбачає, насамперед, наявність професійної потреби, мотиву, цілей, інтересу й настанови на пізнання й розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу, що відповідно до нашого уявлення щодо структурно-змістової сутності спостережливості характеризується мотиваційно-цільовою складовою. Вона активізує та фокусує всі процеси сприймання, уваги, пам'яті, мислення, які необхідні для фіксації та інтерпретації проявів індивідуальних особливостей дитини, батьків або педагогів (тобто когнітивного компонента). Змістовою основою спостережливості виступає сукупність особливостей психічних процесів, які мають взаємодіяти для забезпечення її функціонування. Процесуальний механізм розвитку досліджуваної якості полягає в оволодінні майбутніми вихователями операційним компонентом, що набуває суб'єктивної значущості під впливом мотиваційно-цільового компонента. У своїй єдності ці компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційний) складають основу здатності до спостережливості.

Відповідно методика її діагностики мала передбачати застосування комплексу методів (анкетування, експерименту, бесіди, тестування, методів математичної статистики), за допомогою яких можна було б визначити особливості прояву складових спостережливості майбутніх вихователів і, відповідно, її загальні особливості. Це зумовило доцільність запровадження методичних блоків, які відповідали нашому розумінню структурно-змістової сутності досліджуваної якості та містили в собі комплекс методів і методик (див. табл. 1). Добір останнього проводився відповідно загальноприйнятим вимогам: адекватності поставленим завданням і теоретичним засадам дослідження; відповідності критеріям валідності й надійності. Деякі з методик відповідно до мети й завдань підлягали модифікації, розширенню способів обробки й інтерпретації отриманих даних.

Спинимося більш детально на описі кожного методичного блоку. Так, перший блок передбачав дослідження особливостей прояву спостережливості за критерієм «спонукальні мотиви та цілі» (мотиваційно-цільовий компонент), який визначався за такими показниками: наявність професійних мотивів та цілей прояву спостережливості в педагогічній діяльності, професійного інтересу до прояву спостережливості як професійно важливої якості, усвідомлення необхідності спостережливості для педагогічної діяльності й можливості творчої самореалізації в ній, настанови на прояв спостережливості. Вирішення цього завдання здійснювалося в процесі проведення анкетування майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, спостереження та індивідуальних бесід.

Анкетування проводилося на початковому етапі вивчення особливостей прояву мотивацій-

Психодіагностичний інструментарій дослідження особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів

Блок	Компонент Критерій	Показники	Методи й методики дослідження
Перший методичний блок	Мотиваційно-цільовий	професійні мотиви й цілі прояву спостережливості в педагогічній діяльності	Анкетування (анкета «Значення спостережливості для діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів»)
		професійний інтерес до прояву спостережливості як професійно важливої якості	
		настанова на прояв спостережливості за суб'єктами освітнього процесу	
		усвідомлення необхідності прояву спостережливості для педагогічної діяльності й творчої самореалізації в ній	
Другий методичний блок	Когнітивний	обсяг сприймання і рівень сприйнятливості до зовнішніх ознак особистості	Стандартизовані експериментальні ситуації (методики «Вимір обсягу сприймання», «Коректурна проба Бурдона-Анфімова», «Метод виключення», «Складна аналогія», «Порівняння понять», «Виділення суттєвих ознак», «Пам'ять на образи», «Довгострокова пам'ять»), тестування (модифікований варіант методики В. Лабунської «Діагностика рівня розвитку здібностей адекватної інтерпретації невербальної поведінки»)
		концентрація, стійкість, розподіл уваги	
		здатність до порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення	
		обсяг образної й довготривалої пам'яті	
Третій методичний блок	Операційний	визначення необхідних і достатніх розпізнавальних проявів зовнішніх ознак особистості	Анкетування (модифікований варіант анкети М. Кілошенко «Соціоперцептивна спостережливість»), тестування (субтест Дж. Гілфорда та М. Саллівена «Групи експресій» та методика В. Лабунської «Діагностика рівня розвитку здібностей до адекватної інтерпретації невербальної поведінки»)
		диференціація та порівняння проявів зовнішніх ознак особистості	
		інтерпретація проявів зовнішніх ознак особистості	

но-цільової складової спостережливості з метою отримання узагальненої інформації стосовно мотивів і цілей прояву спостережливості майбутніми фахівцями. Зміст анкети умовно розподілявся на запитання, присвячені виявленню: 1) мотивів і цілей прояву спостережливості; 2) наявності настанови та інтересу на прояв спостережливості; 3) розуміння значення спостережливості для діяльності вихователя дошкільного навчального закладу. Процедура оцінювання відповідей студентів полягала в кількісному та якісному аналізі отриманих даних. Під час кількісного аналізу вираховувалася загальна кількість відповідей на кожне запитання. У процесі якісного аналізу встановлювалася їх змістова насиченість.

Другий методичний блок передбачав вивчення особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів за критерієм «розвиненість психічних процесів» (когнітивний компонент), який визначався за показниками: обсяг сприймання, рівень сприйнятливості до зовнішніх ознак, розподіл, стійкість й концентрація уваги, розвиток мислительних операцій (узагальнення, абстрагування, порівняння, аналізу й синтезу), образної та довгострокової пам'яті. З цією метою нами були застосовані наступні методики: «Вимір обсягу сприймання» (Т. Зінченко) [6], «Коректурна проба Бурдона-Анфімова» [6], «Метод виключення» (А. Маленов) [5],

«Складна аналогія» (А. Маленов) [5], «Порівняння понять» (А. Маленов) [7], «Виділення суттєвих ознак» (А. Маленов) [7], «Пам'ять на образи» [8], «Довгострокова пам'ять» [8].

Розглянемо особливості третього методичного блоку, який мав на меті визначення особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів за критерієм «сформованість способів дій» (операційний компонент). Для цього ми використовували методи й методики, які дозволяють виявити їх здатність до відбору суттєво значущої інформації щодо індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу. Із цією метою застосовувалися модифікований варіант анкети М. Кілошенко «Соціоперцептивна спостережливість» [2], субтест Дж. Гілфорда та М. Саллівена «Групи експресій» [4] та методики В. Лабунської «Діагностика рівня розвитку здібностей до адекватної інтерпретації невербальної поведінки» [3].

Для забезпечення можливості узагальнення даних, отриманих у процесі використання різних психодіагностичних методик, із метою визначення загального рівня сформованості спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів отримані результати було переведено в єдину систему оцінювання. Спочатку за спеціальною формулою обчислювався коефіцієнт сформова-

ності кожного компонента досліджуваної якості (мотиваційно-цільовий, когнітивний і операційний), а пізніше вираховувався загальний коефіцієнт її сформованості. Це дало можливість уніфікувати вимірювальні показники і науково коректно виокремити рівні сформованості спостережливості майбутніх фахівців.

Визначені методичні блоки, на нашу думку, є достатніми й доцільними. Це пояснюється тим, що їх застосування дозволяє всебічно й ґрунтовно визначити особливості прояву спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки відповідно до виділеної нами її структурно-змістової сутності й, водночас, встановити питому вагу кожного

компонента. Відтак, кількісний аналіз результатів психодіагностики виявив наступні показники сформованості спостережливості: високий (15,38%), необхідний (29,06%), критичний (44,02%) і неприпустимий (11,54%)

Висновки. Запропонований психодіагностичний інструментарій включав комплекс методів (анкетування, спостереження, експеримент, тестування), за допомогою стало можливим визначення особливостей прояву спостережливості майбутніх фахівців. Перспективою подальшого пошуку в напрямі дослідження вважаємо розробку та запровадження програми психологічного супроводу розвитку цієї якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Килошенко М. И. Рефлексия невербального поведения в социальной перцепции [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Майя Ивановна Килошенко ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1994. – 16 с.
3. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание [Текст] : учеб. пособ. для студ. вузов / Вера Александровна Лабунская. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 592 с.
4. Михайлова Е. С. Методика исследования социального интеллекта. Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена : рук-во по использованию [Текст] / Е. С. Михайлова. – СПб., 1996. – 53 с.
5. Практикум по возрастной психологии [Текст] : учеб. пособ. / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2010. – 693 с. – (Психол. практикум).
6. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии [Текст] : учеб. пособ. / под ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб. [и др.] : Питер, 2004. – 559 с. – (Практикум по психологии).
7. Психологический практикум «Мышление и речь» [Текст] : учеб.-метод. пособ. / [сост. : А. А. Маленов, А. Ю. Маленова]. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – 108 с.
8. Столяренко Л. Д. Основы психологии [Текст] : учеб. пособ. / Людмила Дмитриевна Столяренко. – М. : Проспект, 2012. – 458 с.

Цибуляк Н.Ю.

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ НАБЛЮДАТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Резюме

В статье представлен анализ психодиагностического инструментария изучения наблюдательности как профессионально важного качества будущих воспитателей дошкольных учебных заведений. Предложена система ее диагностики на этапе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: наблюдательность, психодиагностика, инструментарий.

Tsibulyak N.Y.

Berdyansk state pedagogical university

PECULIARITIES OF THE PSYCHODIAGNOSTIC TO OBSERVATION OF FUTURE KINDERGARTEN TEACHER'S

Summary

The article presents an analysis of psychodiagnostic instruments to research of the observation as professional important quality of kindergarten teachers. Proposed the system of its diagnostics at the high school.

Key words: observation, psychological diagnostics, tools.